

RÖVŞƏN HƏTƏMOV

*T.e.n., dosent – BDU Avropa və Amerika ölkələrinin yeni və müasir tarixi kafedrası*E-mail: rovshan17@yandex.ru

BİRİNCİ DÜNYA MÜHARİBƏSİNİN SONLARINDA ALMANIYA-OSMANLI MÜNASİBƏTLƏRİNDƏ ETİMADSIZLIĞIN SƏBƏBLƏRİNƏ DAİR

Acar sözlər: alman diplomatiyası, separat sülh danışıqları, I Dünya müharibəsi, Osmanlı imperiyası, qarşılıqlı etimadsızlıq, Cənubi Qafqaz, Antanta

Ключевые слова: германская дипломатия, сепаратные мирные переговоры, Первая мировая война, Османская империя, взаимное недоверие, Южный Кавказ, Антанта

Key words: german diplomasi, seporate peace negotiations, World War I, Ottoman Emprie, laek of Trust, Southern Caucasus, Entante

1918-ci ilin yayında Almaniyanın Osmanlı dövləti ilə münasibətdə ehtiyatlılığı və etimadsızlığının əsas səbəblərindən biri bu ölkənin rəsmi dairə-lərinin Antanta dövlətləri ilə mümkün ola biləcək separat sülh danışıqları idi. Ümumiyyətlə, birinci dünya müharibəsi illərində vuruşan dövlətlərin əksəriyyəti düşmən dövlətlərdən hər hansı biri ilə separat sülh bağlamaq üçün ciddi səylər göstərirdilər. Almaniya rəsmiləri artıq 1914-cü ilin sentyabrında Marna məğlubiyyətindən sonra tezliklə sülhün əldə edilməsinə çalışırdılar. General fon Falkenhayn bu döyüşdən sonra müharibəni uzulmuş hesab edirdi. Fon Yaqov isə Almaniyanın «bu müharibədən bir gözü vurulmuş halda çıxma»sına şükür etməsini qeyd edirdi. (9,198) 1914-cü ilin noyabrında general Falkenhayn iki cəbhədən birinin aradan qaldırılması üçün alman diplomatiyası qarşısında vəzifə qoymuşdu.(4,11)

Türkiyə hakim dairələrində separat sülh barəsində fikirlərin mövcudluğu istər onun müttəfiqləri, istərsə də düşmənləri üçün gizli deyildi. Hələ dünya müharibəsinin ilk günlərində Türkiyə rəsmi dairələrində aparılan müzakirələr göstərirdi ki, Türkiyənin Almaniya tərəfində müharibəyə qoşulmasının əleyhdarları istər cəmiyyətdəki digər siyasi partiyalar, istərsə də hakim «İttihad və tərəqqi» partiyası daxilində kifayət qədərdir. Muxalif «Hürriyyət və itilaf» partiyası Ənvər-Tələt-Camal üçlüyünün almanpərəst mövqeyini kəskin tənqid edirdi. Partiyanın türk ordusu içərisində müəyyən nüfuzu var idi. 1915-1916-cı illərdə partiya liderləri Antanta dövlətlərinə müraciət edərək İstanbulda dövlət çevrilişinin həyata keçirilməsi üçün yardım edilməsini xahiş edirdilər. Onların fikrincə, dövlət çevrilişi nəticəsində gənc türklərin hökuməti devrilməli və almanlar ölkədən çıxarılmalı idi.(1,296-298)

«Hürriyyət və itilaf»ın liderlərindən biri olan Kamal Midhəd paşa sədrəzəm Səid Həlim paşaya açıq məktubla müraciət edərək, «nə qədər ki, gec deyil», Antanta ölkələri ilə separat sülh danışıqlarına başlamağı təklif edirdi. Dövlət çevrilişinin həyata keçirilməsi məqsədi ilə yaradılmış komitənin işində muxalifət liderlərindən biri olan Şərif paşa və sabiq daxili işlər naziri Rəşid bəy yaxından iştirak edirdilər.(1,298) M.Ertsberger belə hesab edirdi ki, general Şərif paşa fransız mason təşkilatları ilə sıx bağlı idi və o, məhz bu təşkilatların tapşırığı ilə Ən-vər paşaya muxalif fəaliyyətdə olmuşdur.(9,136) Ümumiyyətlə, o belə hesab edirdi ki, gənc türklərin əksəriyyəti qərb mason təşkilatları ilə yaxın münasibətdə olmuşlar. 1908-1911-ci illərdə fransız mason təşkilatlarının «İttihad və tərəqqi» partiyası üzərində ciddi təsiri olmuşdur. Şərif paşa fransız mason təşkilatları ilə «İttihad və tərəqqi» partiyası arasında əlaqələndirici rolunu oynamışdır. 1914-cü ilin oktyabrından etibarən fransız masonları Türkiyə ilə separat sülh bağlanılmasını qarşılıqlı məqsəd qoymuşdular. Romadakı keçmiş türk səfiri Nəbi bəy bu siyasəti açıq şəkildə müdafiə etmiş və Romadakı Böyük Şərq mason locası ilə dəfələrlə danışıqlar aparmışdır. Paralel olaraq bütün müharibə dövründə bir sıra gənc türklər ilə Parisdəki «Böyük Şərq» mason locası arasında danışıqlar aparılmış, lakin onlar gözlənilən nəticəni verməmişdir.(9,136)

«İttihad və tərəqqi» partiyası daxilində müharibəyə münasibətdə gözləmə mövqeyinin, o dövrün şəraiti daxilində isə Almaniya ilə ittifaqın əleyhdarları sırasına partiyanın maliyyə «dühası» –

maliyyə naziri Cavid bəy, ictimai işlər naziri Çuruksulu Mahmud paşa, ticarət naziri Süleyman Bustani paşa, poçt və teleqraf naziri Oskan Əfəndi daxil idilər.(5,25-26)

Camal paşa qeydlərində göstərirdi ki, hətta sədrəzəm Mehmed Səid Həlim paşa da müharibədə iştirakın əleyhinə idi.(7,108) Camal paşa da qəti olaraq almanpərəst deyildi. 1914-cü ilin iyulun əvvəllərində o, rəsmi səfərlə Parisə gəlmiş və Antantaya Türkiyənin müttəfiqliyini təklif etmişdi. Burada görüşlərində Camal paşa bildirmişdi ki, Şərqə yol Almaniyaya üçün qəti olaraq bağlanmalıdır(7,87). Camal paşa Almaniyanın Türkiyədən bu müharibə dövründə öz maraqları baxımından istifadə etmək niyyətində olduğunu qeyd edirdi.(7,91-95)

Tələt paşanın da Almaniyaya ilə əməkdaşlığın xarakteri barəsində bir ayrı fikri vardı: «Biz ölkənin yenidən qurulmasında və müdafiəsində Almaniyaya tərəfdən yardımdan o vaxta kimi istifadə edəcəyik ki... öz gücümüzlə bunun öhdəsindən gələ bilək. Həmin gün gələn zaman biz almanları ölkədən 24 saat ərzində çıxara bilərik».(2,46) 1916-cı ilin yazı və yayında «İttihad və tərəqqi» partiyasında separat sülh tərəfdarlarından ibarət qruplaşmaya Tələt paşa da daxil idi. (1,299) Yalnız Ənvər paşa separat sülhə qarşı qəti şəkildə etiraz edirdi.

Türk qoşunlarının ilk hərbi əməliyyatlarının uğursuzluqları, ingilis-fransız qoşunlarının boğazları ələ keçirmək üçün göstərdikləri inadkarlıqlar və ölkənin üzləşdiyi ağır iqtisadi-maliyyə və hərbi-siyasi vəziyyət separat sülh tərəfdarlarının fəallaşmasına səbəb olmuşdu. Dardanel əməliyyatının keçirildiyi vaxt İngiltərənin «Deyli Kronikl» qəzeti 1915-ci il aprelin 14-də yazırdı ki, «İttihad və tərəqqi» partiyasının mərkəzi komitəsi bitərəf dövlətlərdən birinin vasitəsi ilə İngiltərədən Türkiyəyə təqdim edilməli olacaq sülh müqaviləsinin şərtlərini öyrənməyə çalışmışdır(1,298). Aprelin 16-da rus diplomatı knyaz Kudaşov xarici işlər naziri Sazonova məlumat verirdi ki, yüksək vəzifəli türk zabitləri içərisində qruplaşma vardır ki, Tələt paşanın razılığı ilə Antantaya sülh təklif etməyə cəhd göstərir və hətta öz məqsədlərinə çatmaq üçün Boğazları, İstanbulu və Ərəbistanı güzəştə getməyə hazırdır.

1915-ci ilin martında Berlinə məlum oldu ki, maliyyə naziri Cavid bəy Fransa hökumətinin nümayəndəsi ilə ya İsveçrə, ya da İtaliyada görüşmək üçün təklif almışdır. Almaniyanın bəzi rəsmi şəxsləri bu təklifi Fransanın Cavid bəy vasitəsi ilə Almaniyaya ilə danışıqlara başlamaq istəyi kimi qiymətləndirirdilər. Lakin fon Yaqov belə hesab edirdi ki, bu görüş yalnız Fransa ilə Türkiyə arasında sülh müqaviləsinin bağlanmasının mümkünlüyünü müəyyən etməli idi. Həqiqətən də Cavid bəyin fransızlarla – senatın sədri, iki senator, «Je Petit Parisien» qəzetinin redaktoru C.Düpüi ilə görüşlərində söhbət Türkiyə ilə Antanta dövlətləri arasında separat sülh bağlanmasından gedirdi.Fransa nümayəndələri təkidlə Cavid bəyi inandırmağa çalışırdılar ki, Almaniyaya sülh müqaviləsi bağlanarkən onun maraqlarını unudacaqdır, Antanta ilə birlik isə Türkiyəni qaçınılmaz məğlubiyyətdən qoruyardı. 1915-ci ilin mayında Cavid bəy və Türkiyə hərbi nazirliyinin məsul əməkdaşı Fərid paşa Fransa parlamentinin deputatlar palatasının hərbi və dəniz komissiyasının üzvü C.Bussno ilə görüşdülər. Rusiya aparılan gizli danışıqlardan narahat idi. Türkiyə ilə imzalanacaq separat sülh müqaviləsində rus maraqlarının az təmin olunacağından təşvişə düşmüş Sazonov Parisdəki rus səfiri İzvolkskiyə Ke d' Orseyə rəsmən müraciət etməyi tapşırırdı. Fransanın xarici işlər naziri Delkasse həqiqətən də, belə bir danışıqların aparılmasını etiraf etsə də bildirdi ki, Cavid bəyin Fransa xarici işlər nazirliyinin rəsmi şəxsləri ilə görüşmək barəsində xahişi rədd edilmişdir. (4,16) Cavid bəy 1916-cı ildə Berlinə rəsmi səfəri zamanı bu danışıqlardan Alman hökumətinə qarşı bir təzyiq vasitəsi kimi istifadə etməyə çalışırdı. (4,17) O, alman hökumətindən 300 milyon marka məbləğində kreditin verilməsini və Qafqaza alman qoşunlarının göndərilməsini tələb edirdi. Əks halda, o, Türkiyənin separat sülh bağlamaqdan başqa bir yolunun qalmayacağını bildirirdi.(303,298) Cavid bəy Berlin görüşlərində fransız nümayəndələri ilə apardığı danışıqlar barəsində məlumat verərkən belə bir fikiri xüsusi ilə vurğulayırdı ki, Türkiyə Almaniyaya ilə eyni vaxtda Antanta ilə sülh bağlayacaqdır. Əks halda, yəni Almaniyanın iştirakı olmadan separat sülh müqaviləsindən danışmağa dəyməz. (4,17)

1917-ci ilin fevralında Rusiyada baş vermiş inqilabdan sonra Qafqaz cəbhəsindəki türk və rus qoşunları arasında yaxınlaşma müşahidə edilirdi. 1917-ci il mayın 4-də Yunanıstandakı rus xəfiyyəsi yazırdı ki, Qafqaz cəbhəsindəki rus və türk qoşunları arasında münasibətlərin yaxınlaşması onu deməyə əsas verir ki, tezliklə separat sülh danışıqları başlanacaqdır.(1,306) 1917-ci il mayın 18-də iki türk əsgərinin müşayiəti ilə Osman bəy adlı bir zabit Qafqazdakı rus ordusunun qərargahına gələrək danışıqlara başlamaq niyyətində olduğunu və bütün türk ordularının təmsilçisi kimi iştirak etdiyini

bildirirdi. Həmin vaxt «Hürriyyət və itilaf» partiyasının liderlərindən biri Rəşid bəy Parisdə Fransa Xarici işlər nazirliyində görüşləri zamanı indiki zamanda gənc türklərin hakimiyyətinə son qoyulması üçün əlverişli məqam yetişdiyini bildirirdi. Bunun üçün Antanta dövlətlərinin Türkiyəyə sülh təklifi və vətənpərvərlərə isə üsyana qalxmaq barəsində müraciət etməsi təklif edilirdi.

1917-ci ilin aprelinde Tələt paşa Berlinə rəsmi səfəri zamanı Almaniyanın ABŞ-ın müharibəyə qoşulması ilə əlaqədar tezliklə məğlub olacağı barəsində şaiyələrin həqiqətə uyğun olub-olmadığını yoxlamaq istəyirdi. Şübhəsiz, Almaniyada olan türk rəsmiləri ölkənin hərbi qüdrətinin zəifləməsinə, eyni vaxtda tsə Antantanın güclənməsinə aydın görürdülər. Lakin Qafqaz cəbhəsində rus ordularının hərbi intizamının zəifləməsi, 1917-ci il oktyabr çevrilişindən sonra isə Qafqaz rus cəbhəsinin sürətlə dağılması yeni ərazilərin ilhaq edilməsi üçün geniş imkanlar açmışdı. Bu isə öz növbəsində separat sülh tərəfdarlarının mövqeyini xeyli dərəcədə zəiflətməmişdi. Sovet Rusiyasının dünya müharibəsindən çıxması və Mərkəz dövlətlərlə Sovet Rusiyası arasında aparılan Brest-Litovsk danışıqları Türkiyə rəhbərləri tərəfindən rusların müharibə dövründə zəbt etdikləri Şərqi Anadolunun geri qaytarılması üçün yaranmış fürsət kimi qiymətləndirilirdi. Brest-Litovsk danışıqları həm də Türkiyənin Qafqaz barəsində pantürkizm ideyalarının yenidən gündəliyə çıxarılmasına səbəb oldu. U.Çerçill yazırdı ki, Brest-Litovsk müqaviləsi Şərqi doğru ümumi türk hücumları üçün başlanğıc rolunu oynadı. (8,242)

Osmanlı rəhbərləri üçün Qafqazın ələ keçirilməsi Rusiya müsəlmanlarının yaşadığı ərazilərə tez yetişməyin əsas vasitəsi idi. 1917-ci il dekabrın 23-də türk nümayəndələrinin Brest-Litovsk danışıqları zamanı rus qoşunlarının Qafqazdan çıxarılmasını tələb etmələrini məhz bu istək ilə izah etmək olardı. Lakin maraqlıdır ki, bu tələb ilk növbədə Sovet Rusiyası tərəfindən deyil, məhz Almaniyaya tərəfindən rədd edildi. Buna səbəb Almaniyanın özünün bu dövrdə geniş əraziləri zəbt etməsi idi. Brest-Litovsk danışıqları zamanı türk nümayəndələri müvafiq maraqlarının təmin olunması üçün Sovet Rusiyası ilə separat danışıqlar aparırdılar. Almaniyaya danışıqların mahiyyəti barəsində tam formada məlumatlandırılmırdı. (6) Buna sübut kimi 1918-ci il martın 1-də keçirilən iclası göstərmək olar. həmin gün çıxış edən alman nümayəndəsi fon Rozenberq 1918-ci il fevralın 21-də Sovet Rusiyasına təqdim edilmiş alman ultimatumunu yenidən sovet nümayəndələrinin diqqətinə çatdırırdı. Ultimatumun V bəndini – «Qars, Batum, Ərdə-han dairələri ilə birlikdə Şərqi Anadoludan rus qoşunlarının çıxarılması tələbini bəyan etdikdən sonra o, bildirdi ki, «işğalçılıq niyyətlərinin olmasında ittiham olunmamaq üçün» bu bəndin qəbul edilməsində israr etmərlər. Lakin sovet nümayəndəsi Sokolnikovun bu bəndi qəbul etməsi barəsində çıxışı sözün əsl mənasında almanlarda müəyyən çaşqınlığa səbəb oldu. Erməni müəllifi A.Nersesyan 1999-2000-ci illərdə Moskvada dərc olunan «Armyanskiy vestnik» jurnalında çap olunmuş əsərində 1 mart iclasında baş vermiş bu hadisəni guya Fələstinin yəhudi hakimiyyəti altına verilməsi əvəzində Şərqi Anadolunun Türkiyəyə qaytarılması barəsində türk-yəhudi razılaşması ilə izah etməyə çalışır və bu məsələdə Sovet hökumətində təmsil olunmuş yəhudilərin fəallığını qeyd edirdi (6). Lakin fikrimizcə, bu faktı sovet nümayəndələrinin alman və türk nümayəndə heyətləri arasında qarşılıqlı etimadsızlıq və gərginlik yaratmaq niyyətləri ilə izah etmək daha düzgün olardı.

İlk dəfə baş-başa gələn alman və türk maraqları hər iki tərəfdən sürətlə dəyişən hərbi-siyasi vəziyyətdə daha çevik siyasət aparmağı tələb edirdi. Əks halda müttəfiqlərin düşmən tərəflə separat danışıqlar aparmaq cəhd edəcəyi şəksiz idi. Qafqazda alman və türk maraqlarının toqquşması və buna hər iki dövlətin həssas münasibəti müttəfiqlər arasında etimadsızlıq yaradırdı. Türkiyə rəsmi dairələri 1918-ci ilin yazında və yayında Almaniyanın Qafqazda türk qoşunlarının irəliləməsinə mane olmaq cəhdlərini 1914-cü il avqustun 2-də və 6-da imzalanmış ikitərəfli razılaşmaya zidd hesab edir və Almaniyanın Sovet Rusiyası ilə gizlin separat danışıqlar aparması ehtimalından ciddi narahatlıq keçirirdilər.

1914-cü il avqustun 2-də İstanbulda Almaniyaya ilə Türkiyə arasında imzalanmış akt rəsmən ittifaq haqqında müqavilə adlandırılsa da, əslində hərbi konvensiya xarakteri daşıyırdı. Sənəddə Türkiyənin xeyrinə hansısa ərazi kompensasiyaları barəsində alman vədləri əks olunmamışdı. (3,8-9)

Sazişin II maddəsinə əsasən əgər vəziyyət Almaniyaya müharibəyə cəlb edərdisə, onda bu həm də Türkiyəyə də şamil olunmalı idi, yəni Almaniyaya müharibəyə qoşulan zaman Türkiyə də qoşulmalı idi (3,8). Lakin avqustun 1-də Almaniyaya Rusiyaya müharibə etdikdən bir gün sonra Türkiyə «ciddi bitərəflik» elan etdi. Türkiyənin müharibəyə qoşulmasını sürətləndirmək məqsədi ilə Almaniyaya Türkiyənin ərazisinin genişləndiriləcəyi barəsində vədlər vermək qərarına gəldi. Avqustun 6-da

İstambuldakı alman səfiri Vangenheym sədrəzəm Mehmed Səid Həlim paşaya məktub göndərdi. Məktubda Almaniyanın qalib gələcəyi halda Türkiyəyə çatacaq ərazilər barəsində öhdəliyi əks olunmuşdu. Sənədin V maddəsinə əsasən Almaniya Osmanlı dövlətinin şərq sərhədlərinin elə dəyişdirilməsinə nail olacaq ki, bunun nəticəsində Türkiyənin Rusiyada yaşayan müsəlman əhalisi ilə birbaşa təmas qurması mümkün olacaqdır(3,17). Sənədin bu maddəsinin belə bir formada yazılışı baron fon Vangenheymnin diplomatik bacarığını sübut edirdi. Belə ki, bu sənədlər Almaniyanın üzərinə hansısa çətin məsuliyyət qoymurdu. Çünki sənəddə göstərilirdi ki, Almaniya bu öhdəliyini yalnız o zaman yerinə yetirəcəkdir ki, müharibədən qalib çıxsın və qarşı tərəfə öz şərtlərini diqtə etmək imkanında olsun.

Digər tərəfdən, Qars, Batum və Ərdəhanın Brest-Litovsk müqaviləsi ilə Türkiyəyə verilməsi heç də V maddənin reallaşması demək deyildi. Belə ki, bu ərazilərin Türkiyəyə keçməsi onun müsəlman əhalisi ilə deyil gürcü və ermənilər ilə təmas yaratmasına səbəb olmuşdu. Sovet tarixçisi V.V.Qotlib belə hesab edir ki, Rusiyada yaşayan müsəlman əhalisi ilə birbaşa təmas qurmaq üçün Türkiyənin Qafqaz Ermənistanını zəbt etməsi lazım idi.(2,51)

Türkiyə rəhbərləri bütün müharibə dövründə və xüsusilə 1918-ci ilin yazı və yayında məhz bu maddənin Rusiyada yeni ərazilər ələ keçirilməsi üçün Türkiyəyə almanlar tərəfindən razılıq verilməsi kimi qiymətləndirmişdilər. Məhz buna görədir ki, türk qoşunlarının Qafqazdakı hücum əməliyyatlarına Almaniyanın sərt reaksiyası Türkiyə rəsmi şəxsləri tərəfindən anlaşılmır və düşmencəsinə bir hərəkət kimi qiymətləndirilirdi. 1918-ci ilin yayında Türkiyənin separat danışıqlara başlaması barəsində şayiələr görünür müəyyən mənada öz təsdiqini tapırdı. Bunu nəzərə alan alman diplomatiyası və hərbi komandanlıq Türkiyə ilə münasibətdə bu zaman ehtiyatlı davranmağın tərəfdarı idilər.

1918-ci il iyulun 17-də «Nyu-York tayms» qəzeti yazırdı ki, Qafqazın mühüm neft rayonlarının ələ keçirilməsi üçün görülən mümkün tədbirlərdən biri gizli diplomatiyanın metodlarından istifadədir. Qəzet yazırdı ki, müttəfiqlər Türkiyə ilə gizli danışıqlara girərək Türkiyənin Antanta ilə əməkdaşlıq edəcəyi və Cənubi Qafqazı onların nüfuz dairəsi hesab edəcəyi halda, Mesopotamiya və Fələstinin onun tərkibində saxlanacaqlarını təklif etmişdilər. Lakin müttəfiqlərin bu manevrləri baş tutmamışdır(5,233).

Alman diplomatları Türkiyə ilə İngiltərə arasında Türkünə Almaniyanın soxulmasına qarşı hər hansı razılaşmanın baş tuta bilməsindən narahat idilər. Qərb cəbhəsində həlledici döyüşlər ərəfəsində Türkiyənin Qafqazdakı maraqlarının qarşısının alınması onun son nəticədə müharibədən çıxması və bununla da düşmən qüvvələrin Almaniya qarşı daha sıx birləşməsinə gətirib çıxarardı.

Lakin 1918-ci ilin yayında Türk qoşunlarının Qafqazdakı fəallığı və Türkiyənin nəyin bahasına olursa-olsun, Qafqazda təkbaşına hegemonluğunu bərqərar etmək istəyi Almaniya rəhbərliyində məsələyə münasibəti tam əks şəkildə dəyişdi. İndi hərbi komandanlıq və ticarət-sənaye dairələri Türkiyəyə qarşı sərt tədbirlərin görülməsini tələb edirdilər. Qafqazdakı alman nümayəndələrindən biri fon Meyerkort imperiya iqtisadiyyat nazirliyinə göndərdiyi məlumatında qeyd edirdi ki, «Qafqaz eyni zamanda müxtəlif dövlətlər tərəfindən idarə olunmamalıdır. Bu halda özünü idarəçiliyi mən diqqətə almıram. Çünki bu marionet hökumətdir... Əgər Almaniya Qafqazda öz maraqlarını bundan sonra da qorumaq istəyirsə, öz mövqeyini dərhal elə möhkəmlətməlidir ki, bütün Qafqazda hökmran vəziyyətə nail olsun. Mən, öz tərəfimizdən türklərə qarşı radikal tədbirlər gördüyümüz halda onlar özlərini məğlub sayacaqlarını düşünən yeganə adam deyiləm... Və bu halda deviz belə səslənməlidir: "Danışıqlar aparmaq deyil, hərəkət etmək lazımdır!». Almaniya XİN isə müharibənin sonları yaxınlaşdığı bir dövrdə Dördlər İttifaqının qorunub saxlanması naminə Türkiyəyə qarşı sərt tədbirlərin görülməsinə qarşı çıxırdı.

İstanbuldakı alman səfiri 1918-ci il avqustun 3-də Berlinə yazırdı: "İndi biz İngiltərə ilə ölüm-dirim mübarizəsi aparırıq. Tarix bizə öyrədir ki, İngiltərəyə qalib gəlmək problemi yalnız bir yolla həll oluna bilər – bütün qitənin quruda və dənizlərdə ingilis ağalığına qarşı birləşməsi... Biz Dördlər İttifaqını toxunulmaz saxlamaq və Rusiya ilə çətinliklə nail olduğumuz sülhü möhkəmlətmək üçün bütün səylərimizi sərf etməliyik. Bizim siyasətimizin bu iki əsas vəzifəsi Qafqazda fəaliyyət göstərə biləcəyimiz hüdudların sərhədlərini təşkil edir.

Səfir 1918-ci il mayın 7-də Rumıniya ilə Dördlər İttifaqı arasında imzalanmış Buxarest sülhünün şərtləri müzakirə olunarkən Türkiyənin bir sıra ərazi iddiaları irəli sürməsinə və bu iddiaların digər müttəfiqlər tərəfindən, xüsusilə Almaniya tərəfindən müdafiə olunmadığını qeyd edərək

bildirirdi ki, məhz bu amil Almaniya ilə Türkiyə arasında qarşılıqlı münasibətlərdə etibarlığa ciddi zərbə vurmuş oldu. Batum danışıqları zamanı Almaniyanın Türkiyənin fəallığını məhdudlaşdırmaq niyyətinə qarşı türklər almanları Türkiyənin maraqlarını kifayət qədər müdafiə etməməkdə ittiham etdilər. Türkiyə Almaniyanın nə üçün parçalanmış Rusiyanın mövqeyi ilə hesablaşmasını dərk edə bilmirdi.

Alman səfiri Türkiyəyə qarşı sərt tədbirlərin görülməsini tələb edən alman nümayəndələrini qınayaraq qeyd edirdi ki, təməmlə etibarsız gürcülər və Antanta meylli ermənilərdən ötrü “sınanılmış türk müttəfiqlərimizi itirmək olmaz. “Biz “müqəddəs şüarı ilə başladığımız müharibəni səlib yürüşü ilə qurtara bilmərik.

Hadisələrin sonrakı inkişafı Almaniya ilə Osmanlı dövləti arasında etimadsızlığın təməmlə aradan qalxmadığını aşkar şəkildə göstərmiş oldu. Bu işə Antanta ölkələrinin istər Cənubi Qafqazda, istərsə də müharibə səbhələrinde planlaşdırılmış hərbi-strateji tədbirlərin reallaşdırmaları üçün əlverişli zəmin yaratmış olurdu.

ƏDƏBİYYAT:

1. Алиев Г.З. Турция в период правления младотурок. М., 1972.
2. Готлиб В.В. Тайная дипломатия во время первой мировой войны. М., 1960.
3. Ключников Ю.В. и Сабанин А.В. Международная политика новейшего времени в договорах, нотах и декларациях. ч. II. От империалистической войны до снятия блокады с Советской России. М., 1926.
4. Евдокимова Н.П. Меьду Востоком и Западом. Проблема сепаратного мира и маневры дипломатии австро-германского блока в 1914-1917 гг. Ленинград, ЛГУ, 1985.
5. Лудшувейт. Е.Ф. Турция в годы первой мировой войны. М., 1966.
6. А.Нерсесян «Сионизм от Теодора Герцля до лорда Ротшильда и Армянский вопрос». М., 2000
7. Записки Дъемал паши (1913-1919 гг.). Тифлис, изд. Закрайкома РКП(б), 1923.
8. Черчилль У. Мировой кризис. М., 1932.
9. Эрцбергер М. Германия и Антанта (вспоминания бывшего германского министра финансов). Москва-Петроград, Государственное издательство, 1923.

РОВШАН ГАТАМОВ

Доцент кафедры Новой и новейшей истории стран Европы и Америки БГУ

E-mail: rovshan17@yandex.ru

О ПРИЧИНАХ НЕДОВЕРИЯ В ГЕРМАНО-ТУРЕЦКИХ ОТНОШЕНИЯХ В КОНЦЕ ПЕРВОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ

Весной 1918-года Германия стремилась прибрать в свои руки Бакинский нефтяной район. Не имея, достаточных вооруженных сил для захвата Баку немецкое военное и политическое руководство предпочтение отдавало на дипломатические меро-приятя с большевистской Россией. Двухсторонние сепаратные переговоры начались по инициативе советского правительства и велись в течение трех месяцев втайне от других участников государств подписавшие Брест-Литовский мирный договор. Османская Турция учитывая тяжелое положение на фронтах, а также катастрофическая ситуация внутри страны все чаще стремилась к сепаратному миру с противником.

R.G.HATAMOV
*Candidate of historical science,
Assistant professor at the department of
newtime and modern history of
European and American Countries,
Baku State University*
E-mail: rovshan17@yandex.ru

**ABOUT THE REASONS OF THE LACK OF TRUST IN GERMAN – OTTOMAN
RELATIONS AT THE END OF WORLD WAR I**

In the spring of 1918 Germany was trying to occupy Baku's oil fields. The German authorities were trying to create diplomatic relations with Bolshevik Russia as its military force was inefficient to seize Baku. The Soviet government confidentially started bilateral separate negotiations without notifying other state signatories of the Brest-Litowsky peace agreement. Having regard to the severe situation at the front lines and within the country the Ottoman Government was eager to sign a separate peace agreement with the enemies.

Rəyçilər: t.e.d. C.P. Həsənlı, t.e.d. M.B. Fətəliyev

*Bakı Dövlət Universitetinin Avropa və Amerika ölkələrinin yeni və müasir tarixi kafedrasının
13 sentyabr 2010-cu il tarixli iclasının qərarı ilə çapa məsləhət görülmüşdür. (protokol №1)*